

AHOLI BANDLIGINI TA'MINLASHDA KASANACHILIKNING O'RNI

Mamarajabov G'ayrat Abdulxakimovich,

*Termiz davlat universiteti Jahon tarixi kafedrası dotsenti v.b.,
tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

mamarajabovg@tersu.uz

<https://orcid.org/0009-0001-6486-898X>

UO'K: 94:745(575.1)"1991/2020"

Annotatsiya. Ushbu maqolada xizmat ko'rsatish sohasida tadbirkorlik faoliyatining kichik va xususiy shakllarini rivojlantirish iqtisodiyotning boshqa tarmoqlaridan farqli ravishda kamroq mehnat va dastlabki bosqichlarda nisbatan kam kapital qo'yilmalar talab qilishligi bilan izohlanadi. Unga xo'jalik yuritishning o'zgaruvchan sharoitlariga tez moslashuvi, boshqaruv tizimining yengilligi, bozor konstruksiyasidagi o'zgarishlarga javob sifatida faoliyat turini o'zgartirishga sezgirliigi, ayrim bozorda u yoki bu xizmatga talabning darajasi to'g'risidagi ma'lumotlar yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: kasanachilik, xizmat ko'rsatish, faoliyat turi, ijtimoiy, iqtisodiy, texnikaviy, marketing, axborot, yuridik, korxona, mikrofirma, servis.

Аннотация. В статье рассматривается развитие малых и частных форм предпринимательства в сфере услуг, которое, в отличие от других секторов экономики, требует меньших трудозатрат и сравнительно небольших капиталовложений на начальных этапах. Характеризуется быстрой адаптацией к изменяющимся условиям ведения бизнеса, гибкостью системы управления, чувствительностью к изменению вида деятельности в ответ на изменение рыночной конъюнктуры, а также информацией об уровне спроса на ту или иную услугу на определенных рынках.

Ключевые слова: домашнее хозяйство, услуга, вид деятельности, социальный, экономический, технический, маркетинговый, информационный, юридический, предприятие, микрофирма, услуги.

Abstract. This article explains the development of small and private forms of

entrepreneurship in the service sector, which, unlike other sectors of the economy, require less labor and relatively low capital investments at the initial stages. It highlights the rapid adaptation of the business to changing conditions, the flexibility of the management system, the sensitivity to changing the type of activity in response to changes in market conditions, and the level of demand for a particular service in certain markets.

Key words: home economics, service, type of activity, social, economic, technical, marketing, information, legal, enterprise, micro-firm, services.

Zamonaviy sivilizatsiya rivojlanishining hozirgi bosqichdagi muhim xususiyatlaridan biri xizmat ko'rsatish sohasining dinamik ravishda rivojlanishi dunyoning ko'pchilik mamlakatlari milliy iqtisodiyoti uchun xarakterli bo'lgan umumjahon tendensiyasiga aylanganligi hisoblanadi. Makroiqtisodiy ko'rsatkichlar tahlili O'zbekiston Respublikasida ham xuddi shunday tendensiyalar kuzatilayotganligini aniqlashga imkon berdi. Mustaqillik yillarida O'zbekistonda xizmat ko'rsatish sohasi jadal sur'atlar bilan rivojlandi. Respublikada xizmatlar sohasini tez sur'atlar bilan rivojlantirish 2017 - 2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi [1].

Xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirishning maxsus Davlat dasturi "2016-2020 yillarda xizmatlar sohasini rivojlantirish Davlat dasturi" qabul qilingan va muvaffaqiyatli amalga oshirilmoqda. O'tkazilgan tizim

islohotlarning samarasi o'laroq, mamlakatimiz YAIMi tarkibida «1990-2019 yillar mobaynida xizmat ko'rsatish sohasining ulushi 33,8 foizdan 37,8 foizgacha ko'payganligi, shuningdek iqtisodiyotda band bo'lgan aholining umumiy sonida xizmat ko'rsatish sohasida band bo'lgan aholi ulushining 35,6 foizdan 50,5 foizgacha oshganligi» [2] diqqatga sazovor. Ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning hozirgi bosqichida O'zbekistonda xizmat ko'rsatish sohasining «...aholi o'rtasida ishsizlikni kamaytirish, odamlar va oilalarning daromadini oshirish» [3] kabi o'ta dolzarb vazifalarni hal qilishda roli beqiyos.

Bugungi kunda xizmat ko'rsatish sohasining yuqori sur'atlar bilan rivojlanishi tadbirkorlar hamjamiyatining ushbu sohaga qiziqishining qonuniy o'sib borishiga sabab bo'lmoqda. O'zbekiston iqtisodiyotida ham xizmatlar sohasi tadbirkorlik salohiyatini qo'llashning ustuvor obyektiga aylanmoqda, bu yangi iqtisodiy subyekt – servis tadbirkorligining paydo bo'lishi haqida gapirishga imkon beradi. Servis sohasi tadbirkori, ijodiy qobiliyatlarga, o'ziga xos tafakkurga va yuqori mahoratga amal qilgan va xaridorlarning konkret maqsadli guruhiga mo'ljallangan holda, noyob xizmatlar ko'rsatishga qodirdir. Malakali yondashuvda taklif etiluvchi xizmatlarning turlicha ko'rinishlari jamiyatning o'sib boruvchi ehtiyojlarini qondirish maqsadida jamiyat resurslaridan samarali va tejimli foydalanishni anglatadi. Umuman olganda, xizmatlar sohasi korxonalarining samarali ishlashi turmush sifatining oshishiga, mulkchilikning turli shakllari paydo bo'lishiga, o'rta sinfning shakllanishiga yordam beradi.

Xizmatlar sohasi bozor omillari va vaziyatlarining turlichaligi va dinamikasini hisobga oluvchi ijtimoiy, iqtisodiy, texnikaviy, marketing, axborot, yuridik va boshqa xarakterdagi xizmat turlarining jamlanmasi sifatida talqin etiladi.

Servis industriyasidagi tadbirkorlik faoliyati turli shakllarida bo'lishi mumkin. Ular, ko'p hollarda, quyidagilardan iborat bo'ladi: bozor infrastrukturasi

o'zgarishlariga mos keladigan yangi formatdagi korxonalar yaratish, yangi biznes–modellar, xizmatlar yoki mahsulotlarni yaratish, xaridorlarga xizmat ko'rsatishning o'ziga xos shakllarini taklif etish, mehnat bozori rivojlanishining strategiyasini aniqlash, yangi marketing texnologiyalarini yaratish va boshqalar.

Xizmat ko'rsatish sohasi turli tarmoqlar va yo'nalishlarni qamrab olib, ularning soni xizmatlarning yangi turlari paydo bo'lganligi sababli jadallik bilan o'sib bormoqda. Shuningdek, barcha tashkiliy–huquqiy shakllardagi tadbirkorlik subyektlarining soni ko'paymoqda: individual va xususiy korxonalar, mas'uliyati cheklangan jamiyatlar, shu jumladan, ochiq va yopiq turdagi aksionerlik jamiyatlari, notijorat tashkilotlari, davlat tashkilotlari, ta'lim va madaniyat muassasalari [4].

Hozirgi davrda xizmat ko'rsatish sohasida yuz berayotgan o'zgarishlardan biri — sohada kichik va xususiy tadbirkorlik subyektlarining son jihatidan ko'payishi va faoliyat turlari jihatidan kengayishi hisoblanadi. Buning sababi, bir tomondan, xizmat ko'rsatish sohasi obyektiv va subyektiv omillar ta'siridan kelib chiqqan holda, kichik va xususiy biznes faoliyati uchun juda jozibador bo'lib hisoblanadi. Ikkinchi tomondan, respublikamizda kichik va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish ijtimoiy-iqtisodiy siyosatning ustuvor yo'nalishlaridan biri ekanligi va shu sababli yuqori sur'atlarda rivojlanishi hisoblanadi. Xizmat ko'rsatish sohasida kichik va xususiy tadbirkorlikning tez sur'atlar bilan rivojlanishi sohada raqobatning kuchayishiga, xizmatlar turlarining ko'payishi va sifatining yaxshilanishiga va eng muhimi — xizmatlar narxining pasayishiga va ularga talabning oshishiga hamda keng xalq ommasining xizmatlardan foydalanish imkoniyatlari oshishiga va nihoyat, xizmat ko'rsatish sohasi faoliyati samaradorligining oshishiga yordam beradi. Kichik korxonalar bozordagi talab o'zgarishlariga tez moslasha oladi, xizmat turlarini tez o'zgartirish, resurslardan samarali foydalanish, ishlab chiqarishni qisqa muddatda va katta yo'qotishlarsiz o'zgartirish

imkoniga ega bo'ladi.

Kichik tadbirkorlikning ushbu afzalliklaridan foydalangan xizmat ko'rsatish sohasi korxonalari moddiy ishlab chiqarish korxonalariga nisbatan ko'proq raqobatbardosh hisoblanadilar. Kichik tadbirkorlikning rivojlanganligi xizmat ko'rsatish sohasi yuqori daromadlilikining eng muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Statistik ma'lumotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston Respublikasida 2019 yilda xizmat ko'rsatish sohasi tarmoqlarida 121 mingdan ortiq kichik korxonalar va mikrofirmalar mavjud. Ular barcha kichik korxonalar va mikrofirmalarning 44,1 foizga yaqinini tashkil etadi [5.43].

Xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish dasturini amalga oshirish doirasida, tadbirkorlik subyektlariga, xizmatlar ko'rsatish bo'yicha yangi tashkil etiladigan korxonalarni texnologik jihozlash uchun katta miqdordagi imtiyozli kreditlar taqdim etilishi natijasida, kichik tadbirkorlikning YAIMdagi ulushi 2005 yildagi 38,2 foizdan 2019 yilda 56,5 foizga ko'paydi. Bozor xizmatlari ishlab chiqarish umumiy hajmidagi ulushi 2019 yilda 52,1 foizni tashkil etdi [6].

Xizmatlar sohasini jadal rivojlantirmasdan turib, respublikaning iqtisodiy taraqqiyotini tasavvur qilish qiyin. Shuning uchun 2017–2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida bu masalaga ham alohida e'tibor berilgan. Dastur doirasida amalga oshirilgan tadbirlar esa ushbu sektorda biznes yuritish shart-sharoitlarini yanada qulaylashtirishga qaratilgan [7].

Xizmatlar sohasini rivojlantirish dasturining asosiy vazifalari va yo'nalishlarini amalga oshirish jarayonida, 2010–2016 yillarda bozor xizmatlari hajmi 2,7 marta oshib, 92,5 trln. so'mgacha ko'paydi. Aholi jon boshiga ko'rsatilgan xizmatlar hajmi mazkur davrda 2,3 martaga o'sdi va 2,9 mln. so'mni tashkil etdi. [8]

Xizmat ko'rsatish sohasi uchun tadbirkorlik faoliyatining subyektlari g'oyatda o'ziga xosdir, ular ijtimoiy–xayriya, madaniy–ta'lim va boshqa ijtimoiy foydali

ehtiyojlarni qondirishga yo'naltirilgan notijorat faoliyatlarini ham olib borish bilan shug'ullanadilar.

Shu o'rinda xizmat ko'rsatish sifatiga ta'rif berishda iste'molchilarning nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy ehtiyojlarini ham qondirishga e'tibor qaratish lozim. Agar ushbu nazariy xulosadan kelib chiqadigan bo'lsak, xizmat sifatiga quyidagicha ta'rif berish mumkin: Servis sifati deganda jamiyatning (odamlar, korxonalar va davlatning) xizmatlarga bo'lgan ehtiyojini to'laigicha yuqori saviyada qondirishga qaratilgan va ularga kam xarajatlar bilan tegishli darajada moddiy va ma'naviy jihatdan naf keltiradigan nuqsonsiz xizmatlar majmuasi tushuniladi.

Xizmat ko'rsatish sohasi iqtisodiyotning tarkibiy qismi sifatida iqtisodiy munosabatlarning umumiy tizimiga kiradi va umumiy iqtisodiy qonunlarga bo'ysunadi. Lekin shu bilan birgalikda, xizmat ko'rsatish sohasi tarmoqlarining amal qilishi, ularda ishlab chiqarish jarayonini tashkil etish, uning pirovard natijalarini iste'molchilarga yetkazib berish va boshqa jihatlarida o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bizningcha, ushbu xususiyatlar sohada tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirishda o'zining yaqqol aksini topadi.

Xizmat ko'rsatish sohasidagi tadbirkorlikning xususiyatlari shundan iboratki, bunda iste'molchi asosiy rol o'ynaydi, servis tadbirkorining barcha xizmatlar ishlab chiqarishi iste'molchiga yo'naltiriladi, chunki servis korxonalari ishining samaradorligi (tovar ishlab chiqarishdan farqli holda), avvalo, tashqi samaradorlik mezonlari – konkret iste'molchini tegishli joyda, tegishli vaqtda va zaruriy hajmda va xizmatlar to'plamida, zarur sifat darajasida qondirish talablari bilan belgilanadi.

Shunday qilib, xizmat ko'rsatish sohasidagi tadbirkorlikning quyidagi xususiyatlarini ajratish mumkin, deb hisoblaymiz:

Birinchidan, xizmat ko'rsatish sohasi, moddiy ishlab chiqarish sohasi bilan taqqoslanganda, xom ashyo va asosiy materiallarga unchalik bog'liq emas. Shu

bilan bir vaqtda uning katta ishlab chiqarish fondlari (uy-joy va kommunal xo'jalik, turizm va sanatoriya – kurort davolanishi) keng miqyosda tabiat resurslaridan foydalanishga mo'ljallangan.

Ikkinchidan, xizmatlar turlarining xilma-xilligi va ularga ilmiy–texnika taraqqiyoti turlicha ta'sir etishi bilan xarakterlanuvchi turlichalik kuzatiladi (sartarosh, ofitsiant, massajistning xizmatlariga texnika taraqqiyoti unchalik e'tiborli ta'sir etmaydi va yuz yillar davomida o'zgarmasdan qolmoqda).

Uchinchidan, xizmatlar xarakteri ko'pincha ishlab chiqaruvchi va iste'molchining shaxsiy aloqasiga asoslanadi, ya'ni xizmat ko'rsatish jarayonida inson bevosita insonga ta'sir ko'rsatadi [9].

Bu bevosita mehnat resurslarining yuqori sifatli bo'lishining muhimligi va zarurligini belgilaydi. Xizmatlar ko'rsatuvchi ko'pchilik tarmoqlarda xodimlarning yuqori ma'lumoti va kasbiy, malakaviy darajasi, mehnatining ijodiy, intellektual mazmuni bilan belgilanadi.

To'rtinchidan, xizmatlarning buyurtmachilari bo'lgani holda, ko'pincha iste'molchilarning o'zlari resurs bazasini tashkil etadilar, chunki, xizmatlar ishlab chiqarish jarayonining bevosita ishtirokchilari sifatida chiqadilar. Masalan, tibbiy xizmatlarni olishda iste'molchi kerakli axborotni taqdim etishi, muammoni shakllantirishi lozim, bir qator holatlarda mutaxassislar bilan yechimlarning ehtimoliy variantlarini muhokama qiladi, va nihoyat, bevosita qo'llash va natija olinishini ta'minlaydi.

Bundan tashqari, xizmatlar taklifiga ta'sir ko'rsatish va o'zgaruvchan talabga moslashish maqsadida, sifatli xizmat ko'rsatishni ta'minlash uchun, servis xizmatining resurs salohiyatini boshqarish, servis korxonasining qo'shimcha sifatida iste'molchilarning rolini ham nazarda tutadi (o'z–o'ziga xizmat ko'rsatishni kiritish).

Beshinchidan, xizmat ko'rsatish sohasida resurs funksiyasining muhim xususiyati tadbirkorlik kapitali aylanishining yuqori tezligi hisoblanadi [10.39].

Xizmat ko'rsatish sohasi rivojlanishining yo'nalishlarini aniqlash maqsadida, hozirgi bosqichda uning sifatiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar guruhini aniqlash va tasniflash juda muhimdir. Xizmatlar sifatiga ta'sir ko'rsatuvchi omillarga ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ekologik, axborot–texnik va boshqalar kiradi. Bu omillar iqtisodiy muhitni o'zgartirishni taqozo etadi va korxona, tarmoq hamda umuman iqtisodiyot uchun tadbirkorlik tashabbuslarining yo'nalishlari va imkoniyatlarini aniqlaydi. Xizmat ko'rsatish sohasi iqtisodiy tizimning bir qismi sifatida tegishli qonunlarning ta'siriga tayanadi.

Xulosa qilib aytganda, mamlakatda xizmat ko'rsatish sohasidagi tadbirkorlik rivojlanishining xususiyatlari bo'yicha o'tkazilgan tahlil xizmat ko'rsatish sohasida tadbirkorlik faoliyatining kichik va o'rta shakllarini rivojlantirish zaruriyatining milliy iqtisodiyotimiz uchun ahamiyatli bo'lgan yo'nalishlarini ajratib ko'rsatishga imkon beradi.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 17 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 йил 6-сон.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 18 апрелдаги “Ўзбекистон Республикасида 2006-2010 йилларда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини ривожлантиришни жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПК-325-сон Қарори. — Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2006 йил, 16-сон.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1998 йил 9 апрелдаги “Хусусий тadbirkorlik, кичик бизнесни ривожлантиришни янада рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-1987-сонли Фармони. — <https://lex.uz/docs/276275>

4. Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитасининг расмий сайти. www.stat.uz.
5. Мухаммедов М.М. Хизмат кўрсатиш соҳаси ва туризмни ривожлантиришнинг назарий асослари.—Самарқанд: Zarafshon, 2017. -Б. 43.
6. Ходиев Б.Ю., Қосимова М.С., Самадов А.Н. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик. Т.: ТДИУ, 2010.
7. Қудратов Ғ.Ҳ., Пардаев М.Қ., Шодиева Г.М. Касаначилик – аҳолининг бандлиги ва фаровонлигини ошириш омили. Тарғиботчилар учун услубий кўрсатма. Самарқанд. СамИСИ, 2007.
8. Турсунов С., Қобилов Э., Муртазоев Б. Сурхондарё тарих кўзгусида. – Тошкент.: Шарқ, 2001.
9. Тўхтаев А. Хунармандчиликнинг Термиз шаҳри иқтисодиётида тутган ўрни / Термиз Университети газетаси. 2001 йил. 17 ноябр.
10. Турдиев У., Карабаев Ф. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик – ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг асоси // Иқтисод ва молия / Экономика и финансы № 9, 2011. – Б. 39.